

ՉԱՐԵՆՑՅԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ - ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ԵՎ
ԻՄԱՀԱԿՅԱՆ

Ոչ մի հայ բանաստեղծի գրական առնչությունների շրջանակը այնքան մեծ չէ, ինչքան Չարենցին: Ներկա հոդվածում փորձ է արվում նկարագրել նրա գրական հարաբերությունները Հովհաննես Թումանյանի և Ավետիք Բասիակյանի հետ:

Թումանյանի հանդեպ հենց սկզբից Չարենցը պաշտամունք ուներ: Թեև իր ստեղծագործությամբ շատ հեռու էր Թումանյանից, բայց գիտակցում էր նրա հսկայական դերը հայ պոեզիայի զարգացման ընթացքում, նրան համարելով «անհաս Արարատը մեր նոր քերթության»:

Բասիակյանի հետ նրա հարաբերությունները ավելի բարդ էին: Դա կապված էր առաջին հերթին Բասիակյանի քաղաքական պատկանելության հետ: ՀՅԴ նկատմամբ իր վերաբերմունքը նա տարածում էր Բասիակյանի ստեղծագործության վրա, երբեմն անարդար գնահատականներ տալով Բասիակյանին: «Ազգային երազ» պոեմը և «Էլեգիա, գրված Վենետիկում» բանաստեղծությունը վկայում են այս իրողությունը: Բայց կյանքի վերջին տարիներին Չարենցը փոխեց իր վերաբերմունքը Բասիակյանի նկատմամբ: Նրա ամենավերջին բանաստեղծություններից մեկը՝ գրված բանտում և նվիրված Բասիակյանին, սիրո ու խոնարհումի արտահայտություն է:

Այս առնչությունների քննությունը օգնում է հասկանալ Չարենցի ճանապարհի առնձնահատկությունները և ընդհանրապես հայ նորագույն բանաստեղծության զարգացման ընթացքը:

Բանալի բառեր՝ «Դոմանս անսեր», Գյոթե, «Էլեգիա, գրված Վենետիկում», հեզնանք, գրական վեճ, վարպետ, Հոռոմ, ուղղափառ հեղափոխական, քարավան, քնարերգություն, «Գիրք ճանապարհի»:

Ոչ մի հայ գրողի գրական առնչությունները երևի այնքան բազմազան և լայնատարած չեն, ինչքան Չարենցին՝ և՛ արտասահմանյան գրականությունների մեջ, և՛ հայ գրականության ներսում: Մա Չարենցի գրական անհատականության ամենահետաքրքրական դրսևորումներից է: Դա գրականագիտական մեծ ուսումնասիրության առարկա է: Ներկա հոդվածում ես կփորձեմ նկարագրել նրա գրական հարաբերությունները Հովհաննես Թումանյանի և Ավետիք Բասիակյանի հետ: Մա հետաքրքրական է ոչ միայն նրանով, որ երկու բանաստեղծները իրենց ժամանակի և, առհասարակ, արևելահայ նոր գրականության մեծագույն հեղինակներն էին, այլև նրանով, որ Չարենցն իր ստեղծագործությամբ կարծես շատ հեռու էր և՛ առաջինից, և՛ երկրորդից: Ի՞նչն էր, ուրեմն, Չարենցին ստիպում ոչ միայն նամակներ գրել /Թումանյանին/, այլև իր ստեղծագործության մեջ այս կամ այն կերպ դիմել / և հարաբերականորեն հաճախ/

նրանց երկերին:

Նախ տեսնենք Չարենցի հեռակա շփումները Թումանյանի հետ: Առաջինը Թումանյանի 1916 թ. նամակն է Նար-Դոսին՝ Չարենցի մի բանաստեղծության տպագրության խնդրանքով: Ուրեմն Չարենցը դիմել է Թումանյանին: Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ նա եղել է Թումանյանի մոտ: Սա միակ դեպքն է, որ մտածել է տալիս նրանց իրական հանդիպման մասին: Բայց ավելի կարևորը Թումանյանի վերաբերմունքն է երիտասարդ բանաստեղծի հանդեպ: Ես ուրիշ դեպքեր չգիտեմ Թումանյանի այս բնույթի միջնորդությունների մասին: Բայց Չարենցի համար միջնորդել է՝ այն էլ նրան բնութագրելով իբրև «երիտասարդ շնորհալի բանաստեղծ»¹: Այս բնույթի մի փաստ էլ է հայտնի. 1919-ին Չարենցը նորից դիմել է Թումանյանին՝ այս անգամ խնդրելով իր բանաստեղծությունները տպագրել նոր գրական հանդեսում: Բայց այդ հանդեսը լույս չի տեսել:

Ավելի հետաքրքրական է Չարենցի նամակը Թումանյանին, որը գրվել է Թումանյանի մահվանից քիչ առաջ, 1923 թ. հունվարի 1-ին: Թումանյանը պառկած էր մոսկովյան մի հիվանդանոցում, Չարենցն էլ գտնվում էր Մոսկվայում: Նա ցանկացել է այցելել Թումանյանին, բայց չի ստացվել: Ահա այդ նամակը.

«Խորապես ցավում եմ, որ հնարավորություն չունեմ անցնել Ձեզ մոտ և ամենախորին հարգանքներս բերել Ձեզ, մեր խոսքի ամենամեծ վարպետին, մեր ամենասիրելի պոետին: ... Ընդունեցեք իմ, Ձեր կրտսերագույն աշակերտի ամենաջերմ հարգանքները, հավատացած եղեք, որ ես Երևանում սրտատրոփ պիտի սպասեմ Ձեր վերադառնալուն և պիտի գամ Թիֆլիս՝ իմ անհուն հարգանքը բերելու Ձեր վաստակած և իմաստուն կյանքին, որ նվիրել է հայրենի եզերքին այնքան «շոայլ» ձեռքով հոգեկան բարիքներ ու գանձեր:

Ձեր՝ Եղիշե Չարենց»²:

Այս նամակը հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Ուշադրություն դարձրեք նամակի գնահատականներին, հատկապես իմ ընդգծած տողին: Չարենցը Թումանյանին համարում է *մեր խոսքի ամենամեծ վարպետը, մեր ամենասիրելի պոետը*: Մի բանաստեղծի սրանից ավելի բարձր ի՞նչ գնահատական կարելի էր տալ: Բայց ո՞վ էր գնահատական տվողը՝ մի այլ բանաստեղծ, որը հենց այդ տարիներին կրթով ժխտում էր դասական բանաստեղծությունը, նույնիսկ մի ժամանակ իր ամենասիրած բանաստեղծի՝ Վահան Տերյանի գործերը կտրուկ մերժում էր: Երևի կարիք չկա ընթերցողին զբաղեցնել «Երեքի դեկլարացիայի» քննությամբ, «Պոեզոգուոնաի, «Ռոմանս անսերի» և Չարենցի այդ շրջանի մյուս գործերի վերլուծությամբ: Չարենցը այս գործերում ուլտրահեղափոխական բանաստեղծ էր, որը կոչ էր անում՝ «Շին շինի դու հիմի»: Դասական պոեզիան այլևս պետք չէր:

Ահա այս փաստին պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել, հասկանալ, թե Չարենցը, այսքան արմատականորեն մերժելով դասական բանաստեղծությունը, ինչո՞ւ էր այսպիսի խորագույն ակնածանքով խոսում այդ նույն դասական բանաստեղծության նահապետի մասին: Այս հարցին ճշգրիտ պատասխան տալ երևի հնարավոր չէ, բայց գոնե հստակ կարելի է ասել՝ անկախ բոլոր տեսություններից,

¹ Թումանյան Հովհ., ԵԼԺ, հ. 10, 1999, էջ 238:

² Չարենց Ե., Երկերի ժողովածու, հ. 6, 1967, էջ 396-397:

Չարենցը ամբողջ էությամբ զգում էր Թումանյանի մեծությունը: Այսինքն, Չարենցի բոլոր հեղափոխական հրապուրանքները, այդ թվականներին նրա գրած գործերը, ինչքան էլ կարևոր նրա գրական կյանքում, հոգու ամենախորին խորքերում նրան հարազատ չէին, նրա էության իսկական արտահայտությունները չէին: Դրանք նրա անխուսափելի տուրքն էին ժամանակին: Չարենցը դա էլ պետք է փորձեր, ինչպես մինչ այդ շատ բան էր փորձել: Դրանք իրենց հետքը թողեցին նրա հետագա ճանապարհին: Բայց նրա հոգու նույն այդ խորքերում ապրում էր խոնարհումը դասական բանաստեղծության առջև, որը մի քանի տարի հետո պետք է միս ու արյուն առներ «Խմբապետ Շավարշը», «Էպիքական լուսաբաց» և այլ գործերում: Հարևանցի ասենք, որ Չարենցի հակումը կտրուկ փոփոխությունների նկատմամբ այդ տարիներին շատ վառ է արտահայտվում: Բայց մեր թեմայի համար էլ ավելի կարևոր իրողություն է, որ նամակը մեկուսացած փաստ չէր Չարենցի գրական կյանքում:

Այդ նույն ակնածալից խոնարհումը Թումանյանի հանդեպ շարունակվում է երեսնական թվականներին, «Գիրք ճանապարհիում»: Այդ տարիներին Թումանյանին՝ նրա նվիրած տողերը, քառյակները մեկը չեն, երկուսը չեն. վեց բանաստեղծություն է գրել Չարենցը Թումանյանի մասին՝ ամեն անգամ ցանկանալով մի նոր կողմից լուսավորել Թումանյանի մեծությունը:

Նախ հիշենք Չարենցի երկու գնահատականները, որոնցով ընդգծվում է Թումանյանի միանգամայն առանձնահատուկ տեղը հայ և համաշխարհային պոեզիայում.

*Ես կարդում եմ նրան ու ասում. - Այս հմուտ, հանճարեղ Լռեցին
Հոմերի, Գյոթեի հետ մի օր հավասար՝ նստել է քեֆի,
Եվ թաա է բռնել նրանց հետ, մեծարանք տվել ու առել,
Ինչպես իր պապերն են արել՝ իրար հետ խնջույքի նստելիս...*

Չարենցը Թումանյանին համեմատում է համաշխարհային գրականության երկու մեծագույն դեմքերի հետ: Եվրոպական և համաշխարհային գրականության մեջ չկա մեկ ուրիշը, որը հավասար լիներ Հոմերոսին: Թումանյանը **բացարձակ** մեծություն էր Չարենցի համար: Պատկերը հետաքրքրական է ու շքեղ՝ նահապետական խնջույք՝ երեք ամենամեծերի մասնակցությամբ: Կարելի է երկար դատողություններ անել երեք բանաստեղծների մասին, համեմատել նրանց գրված տեղերը համաշխարհային գրականության մեջ և այլն: Բայց այս համատեքստում կարևորը Չարենցի համեմատության բուն փաստն է: Եվս մի երկտող.

*Կա Մեծարենց, կա Տերյան, - և բազում ուրիշ պոետներ կան,
Բայց - Թումանյան՝ նա է անհաս Արարատը մեր նոր քերթության:*

Առաջին տողում հիշված երկու բանաստեղծներն էլ Չարենցի ամենասիրած նախորդների թվում են: Տերյանի հանդեպ նրա վերաբերմունքի մասին շատ է խոսվել: Իսկ Մեծարենցին նա անվանում էր «*հիվանդ, հանճարեղ պատանի*»: Նրանց հետ համեմատությամբ էր ընդգծվում Թումանյանի մեծությունը, այս անգամ հայ պոեզիայի մեջ: Մնացած բանաստեղծությունները և քառյակները բացահայտում են Չարենցի հիացումի նորանոր եզրերը: Բայց ավելի բարձր գնահատական, քան տրված է բերված տողերում, անհնար է տալ: Ավելի բարձր չի լինում:

Հայ գրականության մեջ թերևս Չարենցն էր, Տերյանից և Մակինցյանից ու

Խանգադրանքից հետո, այսօրվան բարձր և ճշմարիտ գնահատում Թումանյանի նշանակությունն ու դերը հայ պոեզիայի մեջ: Այս անգամ էլ գոեհիկ սոցիոլոգիզմ կոչվածի հզոր ազդեցության պայմաններում, ազդեցություն, որը նույնիսկ երկու տաղանդավոր մարդկանց՝ Ալեքսանդր Մարտունուն և Պողոս Մակինցյանին գրել տվեց տողեր Թումանյանի նացիոնալիզմի և նահապետականության մասին: Այդ պայմաններում Չարենցի այս տողերը ոչ միայն բանաստեղծի հիացմունքի արտահայտություն էին, այլև լուրջ ներդրում թումանյանագիտության մեջ: Մյուս կողմից, դրանք բացահայտում էին Չարենցի գրական ճանապարհի նոր փուլի առանձնահատկությունները: Կյանքի թումանյանական ընդգրկման տիեզերականությունն էր հիմա գրավում նրան.

Դու Տերյանից սովորեցիր լսել տրտունջը ոգու, -

Ա՛յն, որ մեր մեջ նվում է միշտ, գանգատվում ու մորմոքում.

Բայց արդ՝ քո մեջ ծայր է առնում ա՛յլ մեղեդի մի անվերջ. -

Թումանյանի հուրն է անշեջ քո կրակը բորբոքում:-

Ես կարծում եմ, մանավանդ «Գիրք ճանապարհի» շարքերից մեկը՝ «Տաղեր և խորհուրդներ», ներշնչված է «Թումանյանի հրով»: Կյանքի և մահվան կապը, մահվան այդ զարմանալի խաղաղ ընկալումը, որը հայ գրականության մեջ իր բարձրակետին հասավ Թումանյանի պոեզիայում, մանավանդ քառյակներում, շարունակվեց Չարենցի երեսնականների ստեղծագործության մեջ: Չարենցը չէր կրկնում Թումանյանին. բայց Թումանյանի ոգին թևածում էր այդ բանաստեղծության վրա:

Իհարկե, հոգու այն խաղաղությանը, որը բնորոշ էր Թումանյանին և որն այնքան գրավում էր Չարենցին, անհասանելի էր նրան: Անհատականությունն էր ուրիշ, ժամանակն էր ուրիշ, և վերջապես, Թումանյանն անկրկնելի էր: Չարենցի հսկայական տաղանդը ծնում էր աշխարհի այն փոթորկուն, հակասական պատկերը, որը բնորոշ էր Չարենցին նրա ամբողջ ստեղծագործական կյանքում: Եվ, այնուամենայնիվ, այս քառյակը և Թումանյանին նվիրված մյուս տողերը Չարենցի գրական կենսագրության ամենահետաքրքրական, ամենակարևոր փաստերից են:

Չարենց – Իսահակյան հարաբերություններում ամեն ինչ այդքան պարզ ու միանշանակ չէ: Դրանք ոչ միայն գրական էին, ինչպես Թումանյանի դեպքում, այլև իրական, անմիջական Չարենցի ամբողջ կյանքի ընթացքում:

Նախ, նորից հիշենք պատանի Եղիշե Սողոմոնյանի և Ավետիք Իսահակյանի հանդիպումը Կարսում: Դա կարող էր մնալ գուտ գվարճալի մի դրվագ, եթե հետագա հանդիպումները չլինեին: Վենետիկում նրանք հաճախ հանդիպել են և զրուցել, ինչպես վկայում է ինքը՝ Իսահակյանը: Այդ հանդիպումները Չարենցին գրել են տվել «Էլեգիա, գրված Վենետիկում» ծավալուն բանաստեղծությունը /կամ պոեմը/, որին դեռ կանդիդատականք: Բայց հիմա վերադառնանք տասական թվականների վերջը, Չարենցի «Ազգային երազ» պոեմը, որը կարծես բավարար ուշադրության չի արժանացել և՛ չարենցագիտության, և՛ իսահակյանագիտության մեջ: Բայց այդ երգիծական պոեմում Իսահակյանը բավական նկատելի տեղ է գրավում: Ահա մի անսպասելի երկտող պոեմի 16-րդ զվիսից.

Այս, չէր մոռացել իմ խենթ սիրտը դեռ,

Որ երգիչ եմ ես... երկնքի թիթեռ...

Ընթերցողը պետք է որ անմիջապես նկատի Բսահակյանի հայտնի բանաստեղծության տողը աննշան փոփոխություններով: Ինչ գործ ուներ Բսահակյանի հույժ քնարական այս բանաստեղծությունը Չարենցի երգիծական գործում: Շատ բան կարելի էր ասել, բայց ամենագլխավորը այն էր, որ տողը բերված է բացահայտ հեգնանքով: «Երկնի թիթեռ-երգիչը» այս պոեմում այլ դեր կատարել չէր կարող: Չարենցը, ամբողջովին տարված հեղափոխությամբ և հայրենիքի ճակատագրով, այսպիսով մերժում էր Բսահակյանի քնարերգությունը, և դժվար թե իր մերժման մեջ Չարենցը ամբողջովին արդար էր: Բսահակյանը այդ թվականներին արդեն «Աբու-Լալա Մահարիի» և հասարակությունը մերժող բազմաթիվ բանաստեղծությունների հեղինակ էր: Մյուս կողմից, Բսահակյանը հայրենիքին և ազատագրական շարժման գործիչներին նվիրված շատ բանաստեղծություններ էր գրել: Բայց Չարենցը այսպես էր տեսնում Բսահակյանի ստեղծագործությունը: Ինչու:

Բսահակյանը Չարենցի համար ոչ միայն բանաստեղծ էր, այլև քաղաքական որոշակի ուժի ներկայացուցիչ /իսկ Թումանյանը բարձր էր կուսակցություններից, քաղաքական ուժերից, առօրյա քաղաքական պայքարից/: Բսահակյանը ՀՅԴ անդամ էր, իսկ պոեմը առաջին հերթին ներկայացնում էր Դաշնակցության գործունեության արատավոր կողմերը /գոնե Չարենցի ընկալմամբ/: Զարմանալիորեն այս պոեմը չի դարձել լուրջ քննարկման առարկա Հարենցագիտության մեջ: Միայն ամենավերջին տարիներին է լրջորեն խոսվում պոեմի մասին: Բայց պոեմի ամբողջական և խոր վերլուծությունները շատ քիչ են: Առհասարակ, Չարենցի վերաբերմունքը ազգային կուսակցությունների հանդեպ, մանավանդ ՀՅԴ-ի, պետք է ավելի խորքով քննվի, նկատի առնելով և՛ այս պոեմը, և՛ «Երկիր Նաիրի» վեպը, և՛ «Խմբապետ Շավարշը», բանաստեղծությունների մի մասը /այստեղ պետք է հիշեմ Մելքոն Գրիգորյանի արժեքավոր հոդվածը Չարենցի և Ավետիս Ահարոնյանի հարաբերությունների մասին/: ՀՅԴ-ի հանդեպ Չարենցի դիրքը ստվեր էր նետում և Բսահակյանի նկատմամբ Չարենցի վերաբերմունքի վրա: Առանց դրանց քննության դժվար է հասկանալ Չարենցի տողերը Բսահակյանի մասին:

Հաջորդ՝ 17-րդ գլխում ավելի ծավալուն անդրադարձ կա, այս անգամ «Աբու-Լալա Մահարիին»: Այստեղ հեգնանքը ավելի է ընդգծված:

Օ, Բսահակյան եղբայր Ավետիք, —

Քանի կան կյանքում Թորգոմյան որդիք —

Աբուլ Ալաներ չեն պակսիլ կյանքից...

Միրելի եղբայր, հավատա՛ դու ինձ,

Որ երբ ես տեսա երագիս միջում,

Թե ինչպես քա՛ղցր է, քա՛ղցր է դողանջում՝

Բրդի քարվանք Լեզեռն մեծի —

Աբուլ Ալայիդ քարվանն հիշեցի...

Մի՞ թե այս բանում մեղավո՛ր եմ ես —

Ավո ջան, հոգի՛ս, խնդրում եմ... ներես...

Մի՞ թե չգիտես, որ մարդ երագում

Երբեմն հիմար բաներ է ասում: —

Ես էլ, երբ որ այդ քարվանք տեսա —

«Աբուլ Ալայի քարավանն է սա» —

Չգիտեմ ինչու ասացի հանկարծ...

Նախ, ուշադրություն դարձնենք հատվածի ոճին: Բացահայտ հեգնանք: Առաջին տողից սկսած, Չարենցը հեգնական երկիմաստություն է հաղորդում իր մտքերին՝ երազում կամ երազից ծնված: Բայց, ակնհայտորեն, «Աբու-Լալա Մահարիի» հիշատակությունը այստեղ մի քիչ բռնագրոսիկ է. Բահակյանի հերոսի քարավանը որևէ առնչություն չունի Լեգեոնի բրդի քարավանի հետ: Մական Չարենցի ընտրած ժանրը և պոեմի ակնհայտ քաղաքական ուղղվածությունը միանգամայն հասկանալի են դարձնում պոեմի հիշատակությունը: Չարենցի թիրախը, ըստ էության, ոչ թե «Աբու-Լալան» է, այլ որոշակի քաղաքական կուսակցություն: Եթե փորձենք «պրոգնոզիկ» լեզվով շարադրել Չարենցի պոեմի միտքը, պետք է ասենք, որ նա ծաղրում է Դաշնակցության քաղաքական «անմեղսունակությունը»: Ուզում էին մի բան անել ժողովրդի համար, բայց իրենց մանկական արկածախնդրականության բերումով այնպիսի բաներ էին անում, որ միայն վնաս էր տալիս այդ նույն ժողովրդին, այն էլ ծանր, անուղղելի վնաս: Հիշեմ միայն սկզբնական դրվագը, որտեղ Ահոն, ցանկանալով հրդեհել թշնամու գյուղը, սխալմամբ հրդեհում է հայկական գյուղը: Չարենցը կասկածի չի առնում, որ Ահոն սխալվել էր, այն էլ հայրենասիրական անկեղծ պոռթկման մեջ: Բայց հետագա իրադարձությունները, Ահոյի ընկերների կողմից նրա ճակատագրական սխալին այդպիսի ըմբռնումով վերաբերելը և այլն, և այլն, այդ սխալին տալիս են համակուսակցական բնույթ: Եթե պոեմի հերոսների նախատիպերին չճանաչեինք էլ, նրանց ճառերը, նրանց հայրենասիրական պաթետիկան անմիջապես մատնացույց պետք է անեին քաղաքական այն ուժը, որին պատկանում էին այդ հերոսները: Առանց այս համատեքստի պարզապես անհնարին է հասկանալ Բահակյանի և նրա պոեմի հիշատակությունը «Ազգային երազում»:

Գրական վեճը Բահակյանի հետ շարունակվում է քսանական թվականներին: Չարենցը եվրոպական ճանապարհորդության ժամանակ Վենետիկում հանդիպում է Բահակյանին, երկար զրույցներ են ունենում, մտերմանում են: Այդ բոլոր զրույցները Չարենցը ամփոփում է իր հայտնի բանաստեծության /թե պոեմի/ մեջ՝ «Էլեգիա, գրված Վենետիկում»: Այս գործը, իբրև գնահատական Բահակյանի ժառանգությանը, իհարկե, անարդար է, ուղղագիծ, ծայրահեղորեն քաղաքականացված: Բայց հասկանալի է Չարենցի գրական կենսագրության համատեքստում: Չարենցը այդ ժամանակ քաղաքական հայացքներով դեռ ուղղափառ հեղափոխական էր: Անկասկած, նշանակություն է ունեցել և «Ազգային երազի» ավանդույթը, վերաբերմունքը Դաշնակցության հանդեպ: Բայց այս գործում գնահատականը շատ ավելի ուղղագիծ է, անզիջում, քան «Ազգային երազում», ինչն անխուսափելիորեն նվազեցնում է պոեմի գեղարվեստական արժեքը: Բահակյանի պոեզիայի նշանակությունը նեղացվում էր՝ վերածվելով հնի, նահապետականի գովերգի: Բահակյանի՝ սոցիոլոգիական դիրքերից պարզունակացված աշխարհին հակադրվում էր Հայաստանի վերակառուցումը, արդյունաբերության զարգացումը.

Եվ լսի՛ր, լսի՛ր, լսի՛ր, վարպե՛տ,—

Բզուր ես հինը դու երազում

Եվ զո՛ւր է, զո՛ւր է սիրտդ հարբել

Անմխիթար այդ սին երազով:

Բզուր է սիրտը քո գազազում

*Երկրի հանդեպ մեր վերածնվող.
Ո՛չ մեր երկիրն է շվայտ Հոռոմ
Եվ ո՛չ էլ ինքդ— նոր մի Նազոն:*

Դժվար է համաձայնվել այս գնահատականի հետ: Այստեղ, ի տարբերություն «Ազգային երազի», հեզնանք չկա: Ամեն ինչ ուղղագիծ է, ճակատային, կուսակցական: Բայց այս տողերում ներկա «վարպետ» բառը որոշակի հակասականություն է հաղորդում դրանց: Չարենցը ընդունում է, որ Իսահակյանը վարպետ է, բայց դրան մեծ արժեք չի տալիս:

Ընդհանուր առմամբ, Չարենցի խոսքը դեռ հին հունով է գնում: Վեճը Իսահակյանի հետ շարունակվում էր և այս պոեմում հասավ իր ամենաբարձր կետին: Բայց Չարենցը գիտակցում էր, զգում էր, որ Իսահակյանը վարպետ է: Այս դեպքում էլ առօրեական քաղաքական խնդիրները վարագուրում էին Չարենցի էության խորքերում եղածը՝ Իսահակյանի վարպետ լինելու գիտակցությունը: Բայց կյանքն ինքը Չարենցին ստիպելու էր փոխել գնահատականը: Գալու էր տխուր և ողբերգական ժամանակը, երբ Չարենցը իր համար պետք է հայտնագործեր Իսահակյանի քնարերգության իսկական արժեքը և արդեն բանտախցում պետք է գրեր անկեղծ այս տողերը նրա մասին.

*Որքան գնում – անքան խոնարհ,
Այնքան անհուն և այնքան ջերմ
Ես խոնարհում եմ քո առջև
Ե՛վ սեր, և՛ սիրտ, և՛ քնար...*

Գրական զարգացման պատկերը անմիանշանակ է, պարզ մոտեցումները՝ մերժող: Այնքան երանգներ և նրբերանգներ կան, որոնք միանգամից չեն երևում: Պարզունակ տրամաբանությամբ դժվար է հասկանալ Չարենցի հարաբերությունները երկու մեծ բանաստեղծների հետ: Բայց այդ հարաբերությունները իր ժամանակի գրականության և գրական կյանքի իրական արտահայտություններից են: Առանց դրանց մենք չենք հասկանալ գրական զարգացման իսկական բարդությունը: Ոչ միայն կողք կողքի էին, այլև ամենատարբեր ներքին կապերով կապված էին այնքան իրարից տարբեր՝ և՛ տարիքով, և՛ անհատականություններով ու գրական սկզբունքներով, գրողներ:

Չարենցը, քսանականների սկզբի իր տեսական հայացքներով և ստեղծագործությամբ, փաստորեն, դեմ գնալով Թումանյանի աշխարհատեսությանը և պոետիկային, իրականում նրան համարում էր հայ մեծագույն բանաստեղծը: Չարենցը մերժում էր Իսահակյանի քաղաքական հայացքները, բայց Իսահակյանը մնում էր վարպետ: «Ազգային երազի» հղումներով Չարենցը ցույց էր տալիս Իսահակյանի պոեզիայի իր իմացությունը, իր տարվածությունը դրանով:

Վերջապես, այս հարաբերությունների ցանցում բանաստեղծներից ամեն մեկը երևում է այնպիսի նրբերանգներով, որոնք այդ ցանցից դուրս տեսանելի չեն:

 АЗАТ ЕГИАЗАРЯН

ЧАРЕНЦСКИЕ ОТНОШЕНИЯ- ТУМАНЯН И ИСААКЯН

РЕЗЮМЕ

Литературный круг отношений ни одного армянского поэта не так велик, как Чаренца. В данной статье делаются попытки описать его литературные отношения с Ованесом Туманяном и Аветиком Исаакяном. Еще с самого начала Чаренц преклонялся Туманяну. Несмотря на то, что он своими произведениями был далек от Туманяна, все же осознавал его великую роль на процесс развития армянской поэзии, считая его "недосягаемым Араратом нашей новой поэзии." С Исаакяном его отношения складывались сложнее. Это, в первую очередь, было связано с политической принадлежностью Исаакяна. АРФ его отношение он распространял на произведения Исаакяна, иногда давая несправедливые оценки. Поэма "Национальная мкчта" и стихотворение "Эллегия, написанная в Венеции" свидетельствует этой реальности. Но в последние годы Чаренц изменил свое отношение к Исаакяну. Его последнее стихотворение, написанное в тюрьме и посвященное Исаакяну- выражение любви и преклонения. Исследование этих отношений помогают понять особенности творческого пути Чаренца и, в целом, процесс развития новейшей поэзии.

Ключевые слова: "Романс без любви", Гетте, "Эллегия, написанная в Венеции", ирония, литературный спор, Рим, ортодоксальная революция, караван, лирика, "Книга дороги".

AZAT YEGHIAZARYAN

CHARENTS' RELATIONS - TUMANYAN AND ISAHAKYAN

SUMMARY

The circle of literary relations of no other Armenian poet is as wide as that of Charents. This article attempts to describe his literary relations with Hovhannes Tumanyan and Avetik Isahakyan. Charents worshiped Tumanyan from the very beginning. Although he was very far from Tumanyan in terms of his work, he was aware of his huge role in the development of Armenian poetry, considering him "the unreachable Ararat of our new poetry". His relations with Isahakyan was more complicated. First of all, this was due to the political affiliation of Isahakyan. He extended his attitude towards ARF to Isahakyan's work, sometimes giving unfair assessments to Isahakyan. The poems "National dream" and "Elegy Written in Venice" testifies to this reality. But in the last years of his life, Charents changed his attitude towards Isahakyan. One of his last poems, written in prison and dedicated to Isahakyan, is an expression of love and admiration. Examining these relations helps to understand the characteristics of the Charents way and the development process of modern Armenian poetry in general.

Key words: "Romance Loveless", Goethe, "Elegy Written in Venice", irony, literary feud, master, Rome, orthodox revolutionary, Caravan, lyric, "Book of Roads".